

Міністерство освіти та науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Дипломна робота
магістра

з теми: **«СТАНОВЛЕННЯ ОСВІТИ ДІТЕЙ З ПСИХОФІЗИЧНИМИ
ПОРУШЕННЯМИ В ХМЕЛЬНИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ»**

Виконала:
студентка 2 курсу, SoO1-M21z групи
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Чепердюк Вікторія Василівна

Керівник: **Сербалюк Ю.В.**,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки
і соціальної роботи

Рецензент: **Левицький В. Е.**,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри логопедії і спеціальних методик

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. СТАНОВЛЕННЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ОСВІТИ ДІТЕЙ З ПСИХОФІЗИЧНИМИ ВАДАМИ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. У ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІЇ.....	7
1.1. Науково-методологічні засади вивчення історії освіти дітей з психофізичними вадами.....	7
1.2. Становлення освіти дітей з порушенням зору у ХІХ – на початку ХХ ст.....	13
1.3. Освіта дітей з порушенням слуху у вітчизняній історії до початку ХХ ст.....	18
1.4. Організація навчання дітей з порушенням інтелекту у ХІХ – на початку ХХ ст. в Україні.....	23
РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ У ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.....	30
2.1. Особливості радянського періоду розвитку спеціальної освіти в Україні та на Хмельниччині.....	30
2.2. Нові умови розвитку освіти дітей з порушеннями психофізичного розвитку у незалежній Україні.....	39
2.3. Становлення спеціальної освіти дітей з психофізичними порушеннями на Хмельниччині.....	43
ВИСНОВКИ.....	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ.....	84

ВСТУП

Спеціальна освіта у незалежній Україні отримала необхідні і сприятливі умови для розвитку і відродження кращих традицій освіти та виховання дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Фундаментом для подальшого поступу в організації освіти дітей з особливими освітніми потребами має стати історичний досвід такої діяльності вітчизняних педагогів. Адже без детального історичного аналізу теорії і практики освіти дітей з особливими потребами, розуміння еволюції цього процесу неможливо визначити перспективи подальшого розвитку спеціальної освіти в нашій державі. Проблема становлення і розвитку спеціальної освіти дітей з особливими потребами виділена як актуальна в основних напрямках досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні, прийнятих АПН України ще у 2002 р.

На сьогодні маємо значний науковий доробок у цій галузі. Найбільш ґрунтовними дослідженнями історико-педагогічних аспектів становлення вітчизняної спеціальної освіти є роботи В.Бондаря, О.Гаврилова, В.Золотоверх, А.Капустіна, В.Липи, Л.Одинченко, С.Миронової, В.Синьова, С. Федоренко, В. Шевченка та ін. У своїх працях науковці вивчали системи навчання та виховання дітей з різними порушеннями психофізичного розвитку, а також значну увагу приділяли підготовці спеціальних кадрів, які б забезпечували якісний та високопрофесійний освітній процес таких дітей.

Стосовно освіти дітей з різними видами порушень, то в науці здійснюються спеціалізовані дослідження становлення освіти дітей з порушенням інтелекту, слухи, зору, мови, опорно-рухового апарату.

Провідні тенденції розвитку спеціальних навчально-виховних закладів для глухих дітей висвітлено у працях А. Володимирського, В. Гіляровського, В. Засенка, М. Земцової, С. Зикова, О. Мещерякова, І. Соколянського, О. Таранченко, Л. Фомічової, В. Шевченка, М. Шеремет, М. Ярмаченка та ін. Історія спеціального навчання розумово відсталих дітей в Україні була об'єктом дослідження В. Бондаря, В. Золотоверх, Л. Одинченко В. Синьова, М. Супруна та ін.

Дослідженнями історико-педагогічних аспектів становлення спеціальних закладів для осіб із мовленнєвими порушеннями займалися Т. Власова, С. Конопляста, В. Кондратенко, Р. Левіна, М. Шеремет та ін. Становлення навчання і виховання дітей з порушеннями зору вивчали Є. Синьова, О. Устименко, С. Федоренко,

Новим напрямком дослідження історичних аспектів освіти дітей з особливими потребами стало вивчення генези освіти дітей з порушеннями функцій опорно-рухового апарату, яке відображено у дослідженнях Л. Ханзерук, Т. Черненко, А.Шевцова.

Сучасному розвитку спеціальної освіти в Україні присвячені дослідження В. Бондаря, В. Берзіня, Л. Борщевської, Л. Вавіної, О. Гаврилова, В. Засенка, А. Колупасвої, О. Колишкіна, С. Миронової, В. Липи, Т. Сак, В. Синьова, М. Супруна, В. Тарасун, Л. Федорович, Л. Фомічової, О. Хохліної, А. Шевцова, М. Шеремет та ін.

Щодо вивчення регіональної історії становлення спеціальної освіти, то ця проблематика висвітлена недостатньо. Деякі наукові розвідки щодо спеціальної освіти у Подільському регіоні України здійснено А. Борціхом, О. Гавриловим, С. Мироною. Розвиток мережі навчально-виховних закладів для сліпих дітей у Західній Україні досліджувала С. Федоренко.

Недостатнє висвітлення у наукових дослідженнях регіональної історії становлення освіти дітей з психофізичними порушеннями визначили тему нашої роботи – «Становлення освіти дітей з психофізичними порушеннями в Хмельницькій області».

Об'єкт дослідження – становлення і розвиток спеціальної освіти в Україні.

Предмет дослідження – регіональні особливості становлення освіти для дітей з порушеннями психофізичного розвитку на прикладі Хмельницької області.

Мета дослідження: виявити загальні тенденції у розвитку спеціальної освіти у межах України і Хмельницької області та надати характеристику

зкладам освіти для дітей з психофізичними порушеннями, які існували та існують на Хмельниччині.

Задання дослідження:

- виявити науково-методологічні засади вивчення історії спеціальної освіти;
- охарактеризувати перші заклади спеціальної освіти для основними психофізичними порушеннями;
- дослідити особливості радянського періоду у розвитку спеціальної освіти;
- виявити загальні тенденції розвитку спеціальної освіти в незалежній Україні;
- з'ясувати історію та сучасний стан закладів спеціальної освіти на Хмельниччині

Для розв'язання поставлених завдань ми застосовували загальнонаукові наукові методи дослідження: аналіз, порівняння, класифікація, бесіда, інтерв'ю, а також загальні методи історико-педагогічних досліджень: історико-структурний метод, який дав можливість виділити періоди у становленні спеціальної освіти, конструктивно-генетичний, який сприяв дослідженню змін в освіті дітей з психофізичними порушеннями у просторі і часі, порівняльно-зіставний метод, завдяки якому виявлені раніше етапи порівнюються й зіставляються між собою.

Практичне значення одержаних результатів полягає у формуванні загального бачення тенденцій становлення і розвитку освіти дітей з особливими освітніми потребами, що сприятиме виробленню стратегії її подальшого розвитку у регіональному масштабі. Матеріали дослідження будуть корисними студентам спеціальності 016 Спеціальна освіта при вивченні дисциплін, пов'язаних з історією та сучасним станом спеціальної освіти в Україні.

Апробація результатів дослідження відбулась на II Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Психолого-педагогічний супровід дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах

спеціальної та інклюзивної освіти» 9 листопада 2022 р. (м. Кам'янець-Подільський).

Опублікована стаття у 36 випуску збірника наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (серія: соціально-педагогічна) у 2022.

Дипломна робота складається з вступу, двох розділів і висновку.

ВИСНОВКИ

1. Методологічним орієнтиром нашої роботи стали результати сучасних історико-педагогічних досліджень з історії спеціальної освіти. Наукова думка схиляється до констатації факту, що освіта дітей з особливими потребами набуває рис шкільної освіти починаючи з XIX ст. Це зумовлено еволюцією ідей гуманізму, зміною ставлення у суспільстві до людей психофізичними порушеннями, визнання за ними прав на життя, гідне існування. Все більше усвідомлюється не тільки можливість навчання, а й право на освіту дітей з порушенням слуху, зору, інтелекту. Розвиток педагогіки, психології виробив діагностичний інструментарій, спеціальні методики для навчання дітей з різними порушеннями у розвитку. Характер соціально-економічного розвитку в умовах ринку стимулював залучення до суспільного виробництва тих, хто раніше був соціальним баластом – сліпих, глухонімих, осіб з порушенням інтелекту. Отже, особливістю зародження спеціальної освіти для дітей з психофізичними порушеннями було поєднання гуманістичних ідей і практична зацікавленість суспільства.

Становлення спеціальної освіти в Україні загалом і на Хмельниччині, зокрема, відповідало загальним тенденціям, які склались у масштабах держави. Перші заклади для освіти дітей з психофізичними порушеннями масово почали виникати наприкінці XIX – на початку XX ст. Їх особливістю було те, що своєю появою вони завдячували зусиллям меценатів, благодійників, громадськості. Державна влада, зважаючи на необхідність створювати заклади такого типу, не перешкоджала цьому процесу, але й особливо не підтримувала.

Першими виникали школи/училища для сліпих та глухонімих в регіонах, які зазнали помітного промислового розвитку. Найбільшого поширення в Україні набули заклади для навчання дітей з порушенням слуху. Це пояснюється тим, що такі діти швидше і легше опановують навчальну програму, освоюють ремесла, стають готовими до самостійного життя.

Стосовно спеціальної освіти дітей з порушенням інтелекту, то ця справа лише робила перші кроки. Тому був лише єдиний заклад такого профілю.

Хмельниччина як аграрна провінція імперії, не була серед регіонів, де заклади освіти дітей з психофізичними порушеннями з'являлись досить активно. Училище для сліпих дітей було засновано у Кам'янці-Подільському. Нами вдалось встановити більш ранню дату заснування закладу (1899 р.) ніж та, яка вказувалась у сучасній літературі.

2. Для радянського періоду у розвитку спеціальної характерні значні кількісні і якісні зміни. Було поставлено завдання охопити освітою всіх дітей з порушенням психофізичного розвитку. Форма існування закладів спеціальної освіти була визначено однозначно як інтернатна. Серед здобутків радянської системи спеціальної освіти визначено: значне збільшення мережі закладів спеціальної освіти і охоплення нею більшої частини дітей з порушеннями у розвитку; створення достатньої матеріальної бази для навчання, проживання дітей; забезпечення корекційної складової освітнього і виховного процесу; організація трудової підготовки і професійного навчання; орієнтація не лише на виправлення психофізичних порушень, але й на розвиток особистості в цілому.

Визначено, що серед недоліків у розвитку спеціальної освіти у радянську добу були надмірна уніфікованість спеціальної освіти, що перешкоджала враховувати особливості кожної дитини, вибудовувати індивідуальну траєкторію її розвитку; недостатня ефективність корекційно-розвиткових занять щодо комунікативної компетентності, що зумовлювало замкнутість, ізолюваність дитини; не завжди правильне комплектування закладів через недосконалий психолого-педагогічний інструментарій діагностики порушень; недостатнє науково-методичне та навчальне забезпечення освітнього процесу дітей із важкими та атиповими порушеннями, які потребують додаткових освітніх та корекційно-реабілітаційних послуг.

За радянський період на Хмельниччині було створено і функціонувало 23 спеціальні закладів спеціальної освіти для дітей з різними порушеннями розвитку: з вадами слуху, зору, інтелекту та опорно-рухового апарату. Вони були закладами інтернатно типу і зазнавали періодичних реорганізацій відповідно до державної політики у сфері спеціальної освіти.

3. За роки незалежності спеціальна освіта в Україні зазнає значних змін, які вплинули і на особливості функціонування таких закладів у Хмельницькій області. Особливістю розвитку спеціальної освіти в державі і регіоні визначено те, що не дивлячись на процес інтеграції дітей з порушеннями психофізичного розвитку у загальноосвітній простір, запровадження інклюзивного навчання, як основної для форми освіти для дітей з особливими потребами, спеціальна освіта залишається актуальною для значного контингенту дітей.

Допоміжні школи були реорганізовані у спеціальні школи, які згодом позбулись статусності закладів інтернатного типу. Осучаснені типові положення про спеціальну загальноосвітню школу приводили у відповідності до сучасних тенденцій у розвитку спеціальної педагогіки, психології, освітньої політики навчальний і реабілітаційний процес у цих закладах.

Почали виникати спеціальні заклади освіти нового типу – навчально-реабілітаційні центри. Діти з психофізичними порушеннями можуть отримувати у них більш якісний набір освітніх, корекційних та реабілітаційних послуг.

4. Спеціальні освітні заклади Хмельницької області за роки незалежності зазнали змін відповідно політики держави у даній галузі. Відбулись укрупнення одних спеціальних шкіл і ліквідація інших. Реорганізації здійснювались з метою оптимізації навчально-реабілітаційного процесу, наявності контингенту учнів, матеріально-технічної бази закладу.

В Хмельницькій області одні з перших в Україні почали функціонувати спеціальні школи для дітей з порушенням зору і порушенням слуху як звичайні освітні заклади (без інтернатної складової). З заклади спеціальної освіти отримали статус навчально-реабілітаційних центрів: для дітей з порушенням інтелекту, для дітей з порушенням слуху, для дітей з порушенням опорно-рухового апарату.

На сьогодні в Хмельницькій області діють: один заклад спеціальної загальної освіти для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату, один – для дітей з порушеннями зору, три - для дітей з порушенням слуху і мовлення,

п'ять – для дітей з порушенням інтелекту. Більшість з них мають багату історію, традиції, методичні надбання, стали об'єктом наукового дослідження і узагальнення досвіду.

Таким чином, в еволюції поглядів на освіту дітей з особливими потребами Україна пройшла подібний до інших країн шлях розвитку, проте, на відміну від більшості європейських країн, він виявився більш тривалим у часі. Основною тенденцією сучасної освітньої політики в країнах світу, і Україні, зокрема, є толерантне ставлення до осіб з особливими потребами, визнання їх рівних прав і можливостей. Як свідчить прогресивний досвід розвинутих країн, ефективно розв'язувати проблеми людей з особливими потребами можливо лише за інтегративного підходу, об'єднавши зусилля держави і громадськості, центру і регіонів. Тому вивчення особливостей становлення спеціальної освіти у регіональному аспекті є, на нашу думку, важливим і своєчасним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонінська спеціальна школа Хмельницької обласної ради. Хмельницька область. Інформаційна система управління освітою. URL: <https://km.isuo.org/schools/view/id/23443> (дата звернення 11.03.2022).
2. Арендарук А. Досвід впровадження інтеграції та інклюзивної освіти в Україні та за кордоном. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Київ, 2013. Вип. 24. С. 11-14.
3. Бацман А.В., Семенюк А.А. Історичне підґрунтя інклюзивної освіти. *Перспективні напрямки наукових досліджень XXI століття: LXXV Міжнародна науково-практична інтернет-конференція* (м. Харків, 6 грудня 2021 року). Харків, 2021. Ч.1. С.75-80.
4. Благотворительность в России : в 2 т.: [Б.м], [б.г]. Т. II, ч. I : Список благотворительных учреждений. 756 с.
5. Благотворительность в России : в 2 т.: [Б.м], [б.г]. Т. II, ч. II. : Список благотворительных учреждений. 941 с.
6. Благотворительность в России. Попечительство Государыни Императрицы Марии Александровны. *Трудовая помощь*. С-Петербург, 1900. № 6. С.93-94.
7. Бойчук Ж. В. Навчальні заклади для глухих в дореволюційний період. Зб. матеріалів I Всеукраїнської конференції з питань навчання глухих в Україні (м.Київ,9-10 червня 2001 р.). Київ, 2001. С. 13-24.
8. Бондар В.І., Золотоверх В.В. Історія олігофренопедагогіки : підручник. Київ: Знання, 2007. 375 с.
9. Бондар В., Золотоверх В. Інтерпретація еволюції спеціальної освіти: зародження, становлення, розвиток (до десятиріччя Інституту спеціальної педагогіки АПН України). *Дефектологія*. Київ, 2004. № 1. С. 2-10.
10. Бондар В.І., Одинченко Л.К. Періодизація розвитку теорії і практики освіти розумово відсталих дітей. *Дефектологія*. Київ,1996. № 2. С. 2-5.

11. Бондар В.І. Проблеми корекційного навчання у спеціальній педагогіці: навч. посібник. Київ: Наш час, 2005. 176 с.

12. Бондарь В.И. Развитие теории и практики профессионально-трудового обучения учащихся вспомогательных школ Украины (1917-1990 гг.): Автореферат дисс. ... доктора пед. наук: 13.00.03. Київ, 1992. 44 с.

13. Борціх А.І., Гаврилов О.В. Періодизація процесу розвитку корекційної освіти на Поділлі. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Серія: соціально-педагогічна. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2013. Вип. XXII в двох частинах, частина 2. 308 с.

14. Врачебно-педагогический Институт для умственно недоразвитых, отсталых и нервных детей, учрежденный Ольгой и Еленой Сикорской в Киеве. Отчет о деятельности за 1905 и 1906 годы. Киев : Литотипография т-ва И. И. Кушнерев и К, 1906. 57 с.

15. Гаврилов О. В. Організація допомоги розумово відсталим дітям на Кам'яничині. Педагогічне Поділля. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету*. Серія соціально-педагогічна. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. Вип.4. Т.1. 296 с. С. 152-159.

16. Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. 308 с.

17. Ганзей М.В. Школа надій: матеріали музею історії Кам'янець-Подільської школи сліпих. Кам'янець-Подільський, НВК, 2003. 65 с.

18. Голенищівська спеціальна школа Хмельницької обласної ради. Соціальна мережа detdom.info. URL: <https://cutt.ly/11mmeIq> (дата звернення 12.04.2022).

19. Голенищівська спеціальна школа Хмельницької обласної ради. Хмельницька область. Інформаційна система управління освітою. URL: <https://km.isuo.org/schools/view/id/23441> (дата звернення 10.02.2022).

20. Гончаренко Г. Соціально-історичний контекст виникнення й розвитку шкіл-інтернатів для дітей з обмеженими можливостями в Україні. *Науковий вісник Донбасу*. Луганськ, 2012. № 2. С. 78–87.

21. Дегтяренко Т. Корекційно-реабілітаційна допомога особам з психофізичними порушеннями як суспільний феномен та об'єкт спеціальної педагогіки. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія: Корекційна педагогіка. Київ, 2013. № 24. С. 80-82.

22. Дічек Н.П. Київський Лікарсько-педагогічний інститут (1904-1914) – провісник вітчизняних спеціальних закладів освіти для дітей з вадами розвитку і поведінки. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Житомир, 2007. Вип. 35. С. 54-61.

23. До 2026 року на Хмельниччині припинять функціонування інтернати у складі закладів освіти. Незалежний громадський портал. URL: <https://ngr-ua.info/2018/11/38524> (дата звернення 02.07.2022).

24. Задерейчук І. П. Розвиток системи освіти в німців на півдні України 1789-1938 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01. Харків, 2005. 19 с.

25. Ізяславський НРЦ Хмельницької обласної ради. Хмельницька область. Інформаційна система управління освітою. URL: <https://km.isuo.org/schools/view/id/9181> (дата звернення 03.07.2022).

26. Кам'янець-Подільська спеціальна школа Хмельницької обласної ради. Хмельницька область. Інформаційна система управління освітою. URL: <https://km.isuo.org/ru/schools/view/id/23433> (дата звернення 04.07.2022).

27. Кам'янець-Подільський дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) № 3 компенсуючого типу. Хмельницька область. Інформаційна система управління освітою. URL: <https://km.isuo.org/preschools/view/id/54870> (дата звернення 04.07.2022).

28. Кам'янець-Подільський навчально-реабілітаційний центр Хмельницької обласної ради. Хмельницька область. Інформаційна система

управління освітою. URL: <https://km.isuo.org/ru/schools/view/id/23461> (дата звернення 08.07.2022).

29. Керзум А. П. Попечительство Императрицы Марии Федоровны о глухонемых URL: <https://cutt.ly/E1c4uO4> (дата звернення 08.12.2021).

30. Ковальчук Ж.М. Становлення та розвиток спеціальної освіти в Україні: історичний огляд. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Київ, 2017. Вип. 33. С. 31-36.

31. Козыряцкая С.И. Деятельность училища-хутора глухонемых в городе Александровске в начале XX века. *Музейный вестник*. Запоріжжя, 2007. №7. С. 97-111.

32. Колупаєва А. Спеціальна освіта в Україні та модернізація освітньої галузі. *Особлива дитина: навчання і виховання*. Київ, 2014. № 3. С. 7-11.

33. Колупаєва А.А., Таранченко О.М. Інклюзивна освіта: від основ до практики : монографія. Київ: ТОВ «АТОПОЛ», 2016. 152 с.

34. Колупаєва А., Таранченко О. Освіта дітей з особливими потребами за часів незалежності України: етапність в історичному вимірі. *Особлива дитина: навчання і виховання*. Київ, 2016. № 3. С.7-18.

35. Кравченко О. В. Доброчинність і створення училищ для глухонімих дітей в Україні (XIX – початок XX ст.). *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. Сер. : Історичні науки. Миколаїв, 2012. Вип. 3.33. С. 89-96.

36. Кравченко О. В. Історико-педагогічні аспекти розвитку спеціальної освіти в Україні. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. Суми, 2016. № 1. С. 364-371.

37. Кравченко О. Опіка над дітьми на Чернігівщині у XIX – на початку XX ст. *Ніжинська старовина*. Ніжин, 2012. Вип. 16 (19). С. 62-73.

38. Кравченко О.В. Опіка над сліпими дітьми в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.). *Збірник наукових праць Харківського національного*

педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Сер. : “Історія та географія”. Харків, 2012. Вип. 44. С. 50-54.

39. Миронова С. З історії розвитку спеціальної освіти у Подільському і Західному регіонах України. Педагогічне Поділля. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету*. Серія соціально-педагогічна. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. Вип.4. Т.1. 296 с. С.12-19.

40. Моїсеєва Т. М. Одеське відділення Опікунства імператриці Марії Олександрівни про сліпих: формування структури та засад діяльності (1887-1915 рр.). *Інтелігенція і влада*. Одеса, 2008. Вип. 14. С. 35-44.

41. На 20 діток 60 працівників: на Хмельниччині ліквідували школу-інтернат. *У.е.уа*. Місцеві новини. URL: <https://cutt.ly/p1c44um> (дата звернення 13.09.2022).

42. Новоушицька спеціальна школа Хмельницької обласної ради. Хмельницька область. Інформаційний центр управління освітою. URL: <https://km.isuo.org/ru/schools/view/id/23432> (дата звернення 26.06.2022).

43. Обзор Подольской губернии за 1895 год. Приложения к всеподданнейшему отчету Подольского губернатора. [Б.м.]: [Б.н], [1895]. IV, 208, [101] с.

44. Обзор Подольской губернии за 1903 год. Приложения к всеподданнейшему отчету Подольского губернатора. [Б.м.]: [б.и.], [1903]. IV, 195, [87] с.

45. Отчет о деятельности Киевского отдела состоящего под августейшим покровительством Их Императорских Попечительства Государыни Императрицы Марии Федоровны о глухонемых за 1909-1910 уч. г. Киев: Типо-Литография А.О. Штерензона, 1911. 64 с.

46. Петухова І. О. Експериментально-педагогічні ідеї І. Сікорського. *Education and Pedagogical Sciences* («Освіта та педагогічна наука»). Луганськ, 2012. №2. С. 75-79.

47. Покась В. П. Становлення та розвиток інтернатних закладів освіти в Україні (1917–2000 рр.). Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. 203 с.

48. Попечительство Государыни Императрицы Марии Федоровны о глухонемых. *Трудовая помощь*. С-Петербург, 1900. №6. С. 94-95.

49. Про видачу ліцензій на провадження освітньої діяльності Голенищівській спеціальній школі Хмельницької обласної ради. Розпорядження Голови Хмельницької обласної державної адміністрації за № 41/2020-р. від 15.01.2020 р.

50. Про внесення змін до мережі інтернатних закладів області. Рішення виконкому Хмельницької обласної ради № 34 від 25.05.1988 р.

51. Про затвердження Положення про спеціальну загальноосвітню школу-інтернат (школу, клас) України для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку : Наказ Міністерства освіти і науки України №120 від 01.09.1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-93#Text> (дата звернення 18.08.2022).

52. Про затвердження Положення про спеціальну школу та Положення про навчально-реабілітаційний центр : Постанова КМУ від 06.03.2019 № 221. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/221-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення 18.07.2022).

53. Сборник сведений о благотворительности в России с краткими очерками благотворительных учреждений в С.-Петербурге и Москве. С-Петербург: Типогр. М. Д. Ломковского. Думская улица. Д. № 5, 1899. 1207, 9, табл.

54. Сербалюк Ю.В. Соціальна опіка в правобережній Україні (1860-ті – 1914 рр.): історичний аспект : монографія. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2015. 220 с.

55. Синьов В.М. Українська корекційна психопедагогіка на сучасному етапі еволюції системи спеціальної освіти. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету*. Серія соціально-педагогічна. Кам'янець-Подільський: ПП Мошинський В.С., 2006. Випуск VI. С. 46-50.

56. Синьова Є.П., Федоренко С.В. Тифлопедагогіка: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. 325с.

57. Соколовська Ю.В. Допомога хворим дітям та дітям з обмеженими можливостями у Харківській губернії в другій половині XIX – на початку XX століть. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Сер. : Історія та географія. Харків, 2012. Вип. 44. С. 168-171.

58. Солобковецький навчально-реабілітаційний центр Хмельницької обласної ради. Хмельницька область. Інформаційна система управління освітою. URL: <https://km.isuo.org/schools/view/id/23438> (дата звернення 11.09.2022).

59. Стратегічний план розвитку мережі закладів загальної середньої освіти – об'єктів спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст Хмельницької області. Рішення Хмельницької обласної Ради від 21 грудня 2018 року № 44-23/2018. URL: <https://cutt.ly/e1dvEO6> (дата звернення 11.03.2022).

60. Стратегія розвитку Кам'янець-Подільської спеціальної школи-інтернату I-III ступенів Хмельницької області. URL: <http://surl.li/cpjfz> (дата звернення 16.09.2022).

61. Супрун М.О. Корекційне навчання учнів допоміжних закладів освіти: витоки, становлення та розвиток (кінець XIX – перша половина XX ст.): Монографія. Київ: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2005. 328 с.

62. Супрун М.О. Теорія і практика корекційного навчання дітей з обмеженими розумовими можливостями в Україні (друга половина XIX – перша половина XX століття). Автореф. дис... д-ра. педагог. наук : 13.00.03. Київ, 2005. 25 с.

63. Стратегія розвитку Кам'янець-Подільської спеціальної школи-інтернату I-III ступенів Хмельницької області. URL: <http://surl.li/cpjfz> (дата звернення 22.04.2022).

64. Струманский В.П. Развитие теории и практики политехнического образования в средних специальных учебных заведениях Украинской ССР (1917-1987 гг.) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук. : 13.00.01. Москва, 1989. 36 с.

65. Таранченко О. М. Система спеціального навчання дітей зі зниженим слухом в Україні (історичний аспект) : монографія Київ: «ЛІТО», 2007. 212 с.

66. Таранченко О. М. Спеціальна освіта осіб з порушеннями слуху: періоди розбудови. *Дефектологія*. Київ, 2012. № 1.

67. Таранченко О. М. Становлення та розвиток системи спеціального навчання дітей зі зниженим слухом в Україні (XIX - початок XXI століття) : дис... канд. пед. наук: 13.00.03. Київ, 2006. 266 арк.

68. Турчинська К.М. Історія олігофренопедагогіки: метод. посібник для студентів-заочників деф. фак-тів пед. інститутів. Київ, 1969. 70 с.

69. Українська спеціальна педагогіка в персоналіях: навч. посіб. Запоріжжя : Вид-во Хортицької національної академії, 2021, 428 с.

70. Устав Санкт-Петербургского училища глухонемых. Полное собрание законов Российской империи-3. Т. XX. Отд.1. №18230.

71. Устименко О.М. Харківське училище для незрячих дітей (1886-1917 рр.) *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. Харків, 2010. Вип. 13. С. 114-119.

72. . Федоренко С. Розвиток мережі навчально-виховних закладів для сліпих дітей у Західній Україні. *Гірська школа Українських Карпат*. Івано-Франківськ, 2013. № 10. С. 210-213.

73. Федоренко С. В. Становлення та розвиток вітчизняної тифлопедагогіки : автореф. дис. на здобуття навч. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.03. Київ, 2012. 39 с.

74. Харківське училище для сліпих Маріїнського Піклування (1887-1917 рр.). URL: <http://educom.org.ua/his01> (дата звернення 26.09. 2022).

75. Хитров А. А. Благотворительная помощь глухонемым в России под покровительством императорской фамилии (кон. XIX – нач. XX в.). URL: [lib.herzen.spb.ru /text/khitrov-103-29-36pdf](http://lib.herzen.spb.ru/text/khitrov-103-29-36pdf) (дата звернення 21.04.2022).

76. Хмельницька спеціальна загальноосвітня школа № 32. Хмельницька область. Інформаційний центр управління освітою. URL: <https://km.isuo.org/schools/view/id/9740> (дата звернення 21.05.2022).

77. Хмельницька спеціальна загальноосвітня школа № 33. Хмельницька область. Інформаційний центр управління освітою. URL: <https://km.isuo.org/schools/view/id/9739> (дата звернення 11.04.2022).

78. Царькова О. В., Прокоф'єва О. О., Варіна Г. Б. Порухення психофізичного розвитку дітей з особливими освітніми потребами: нозологія, психолого-педагогічний контекст. Довідник для педагогічних працівників і батьків, які виховують дітей з особливими освітніми потребами. Мелітополь: Люкс, 2019. С. 18-82.

79. Черненко Т.В. Актуальні питання історико-педагогічних періодизацій розвитку спеціальної освіти в Україні. *Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму*: матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції (м. Кам'янець-Подільський, 20 травня 2020) : Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж. 2020. 240 с. С. 193-195.

80. Черненко Т. В. Сучасний стан історико-педагогічних досліджень системи навчання та виховання дітей з особливими освітніми потребами в Україні. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*: збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О. В., 2020. вип. 16 том 2. С. 290-302.

81. Шевченко В. М. Виникнення і розвиток в Україні спеціальних шкіл для глухонімих в другій половині XIX - початку XX століття : дис... канд. пед. наук: 13.00.03. Київ, 2006. 219 арк.+ 51арк. дод.

82. Шевченко В. Становище спеціальної освіти в Україні у другій половині ХХ століття (1945-1991 рр.) *Педагогічна освіта: теорія і практика*. Київ, 2018. Випуск 25. Частина 1. С. 191-197.

83. Шевченко О. Е. Становлення та розвиток системи підготовки дефектологічних кадрів для закладів спеціальної освіти України (1918–1941 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03.Київ, 2004. 252 с.

84. Шевцов А.Г. Освітні основи реабілітології : монографія. Київ: МП «Леся», 2009. 484 с.

85. Шевцов А., Черненко Т. Історичні аспекти становлення системи виховання та навчання дітей із порушеннями функцій опорно-рухового апарату в Україні. *Актуальні проблеми ортопедагогіки, ортопсихології та реабілітології* : збірник тез доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 4-5 жовтня 2019 р.). За заг. ред. Шевцова А.Г. Запоріжжя : Вид-во Хортицької національної академії, 2019. 284 с. С.11-15.

86. Ямпільська спеціальна школа Хмельницької обласної ради. Хмельницька область. Інформаційна система управління освітою URL: <https://km.isuo.org/ru/schools/view/id/23437> (дата звернення 28.09.2022).

87. Ярмаченко Н.Д. Виховання і навчання глухих дітей в Українській РСР. Навчальний посібник для студ. деф. фак-тів педінст. та працівників шкіл глухих. Київ: Рад. школа, 1968. 320 с.

88. Ярмаченко М.Д. Історія сурдопедагогіки: навч. посібник для студ. деф. фак-тів пед. інст-тів. Київ: Вища школа, 1975. 424 с.